

PETRA MUTLOVÁ

MIKULÁŠE Z DRÁŽĎAN *SERMO AD CLERUM 1416* (KRITICKÁ EDICE)¹

Abstract:

*The article presents a critical edition of a tract written by Nicholas of Dresden, entitled *Sermo ad clerum factus per dominum Nicolaum, predicatorem Theutunicorum in Zacz, in anno Domini M^oCCCCXVI*. Based on a title preserved in one of its extant copy, the tract was written around 1416 by Nicholas of Dresden, an active supporter of the Hussites. The text is one of Nicholas's many treatises dealing with the problem of communion under both species.*

Key words:

Nicholas of Dresden, Hussite utraquism, medieval manuscripts, critical edition

Přijmeme-li informaci nadpisu v jednom z dochovaných kodexů, je *Sermo ad clerum factus per dominum Nicolaum, predicatorem Theutunicorum in Zacz, in anno Domini M^oCCCCXVI* kázání přednesené Mikulášem z Drážďan v Žatci roku 1416. Text *Sermo ad clerum 1416* (jak se na kázání zkráceně odkazuje) s incipitem *Nisi manducaveritis* objevil v husitském sborníku v Desavě Jutta Fliege, která jej částečně zpřístupnila v podobě tzv. Teiledition a zároveň upozornila na možnost, že se jedná pouze o výtah z nějakého nedochovaného Mikulášova utrakvistického textu.² Text se

¹ Studie vznikla v rámci projektu Grantové agentury České republiky 13-21620S „Magistri Iohannis Hus Opera omnia. Ediční projekt v rámci přípravy Husova výročí v roce 2015“.

² Fliege, Jutta: *Eine hussitische Sammelhandschrift in der Stadtbibliothek Dessau*. Studien zum Buch- und Bibliothekswesen 4, 1986, s. 31–35. Srov. t á ž : Die

zachoval ještě v archivu v Koblenzi, kde uvedený nadpis ovšem chybí.³ Pohnutý osud Mikulášova chronologicky zřejmě posledního textu s eucharistickou tematikou měl tak své pokračování. Skutečnost, že Fliege uveřejnila pouze odkazy na autority citované v textu, které identifikovala, a to pouze jejich incipit a explicit, měla totiž nejspíše za následek to, že text kázání byl zaměňován s jinými Mikulášovými texty se stejným incipitem.⁴ Konkrétně se jedná o *Sermo ad clerum de materia sanguinis* a *Contra Gallum*, o jejichž zpřístupnění – stejně jako o současné poznání vývoje husitského utrakvismu – se zasloužila právě jubilantka.⁵ Ještě než se tak stalo, vznikla v souvislosti s těmito Mikulášovými díly řada nedorozumění snad kvůli tomu, že se jejich záměna objevila v několika zásadních publikacích.⁶ Dvě z nich jsou již vydána a kritická edice posledního z této p(r)opletené triády tak zmatky snad definitivně ukončí.⁷

Zařazení *Sermo ad clerum 1416* mezi díla Mikuláše z Drážďan je nesporné. Text vykazuje řadu obsahových shod s dalšími Mikulášovými díly a ústrojně zapadá do kontextu jeho eucharistické tvorby.⁸ S ohledem na dobu vzniku nepřináší nic nového do již ukončené debaty o nutnosti

lateinischen Handschriften der Stadtbibliothek Dessau. Bestandverzeichnis aus dem Zentralinventar mittelalterlicher Handschriften (ZIF). Berlin 1986, s. 51–57.

- 3 O v e r g a a u w , Eef: *Mittelalterliche Handschriften im Landeshauptarchiv Koblenz 2. Die nichtarchivischen Handschriften der Signaturengruppe Best. 701 Nr. 191–992. Wiesbaden 2002, s. 71–76.*
- 4 Fliege v plném rozsahu otiskla pouze znění citátů z autorit, které postrádají edici, přičemž za vydání považuje i staré tisky.
- 5 Kromě řady jiných prací Heleny Krmičkové věnovaných tomuto tématu znamenala průlom v chápání husitského utrakvismu její syntetická práce *Studie a texty k počátkům kalicha v Čechách. Spisy Masarykovy univerzity v Brně, Filozofická fakulta 310. Brno 1997.*
- 6 Některé z uvedených tří textů zaměnili např. H o l e t o n , David R.: *The Communion of Infants and Hussitism. Communio viatorum 27, 1984, s. 211, 221; Nicolai Dresdensis Expositio super Pater noster. Edd. J. Nechutová – R. Cegna. Mediaevalia Philosophica Polonorum 30. Wrocław – Varsovie – Cracovie – Gdańsk – Łódź 1990, s. 38; Šmahel, František: *Husitská revoluce 2. Kořeny české reformace. Praha 1996², s. 166.**
- 7 *Sermo ad clerum de materia sanguinis* vydal nejdříve Romolo Cegna v *Nicolai (ut dicunt) de Dresda vulgo appellati de Čerruc (De Černá růže id est de Rosa Nigra [†1418?]) Puncta. Ed. R. Cegna. Mediaevalia Philosophica Polonorum 33. Varsoviae 1996, s. 157–187; korekci edice a diskrepance rukopisného čtení ve formě zkráceného aparátu otiskla K r m í č k o v á , Helena: *Příspěvek k edici kázání Mikuláše z Drážďan Sermo ad clerum Nisi manducaveritis. Listy filologické 123, 2000, s. 251–299. Contra Gallum* kriticky vydala t á ž : *Studie a texty, s. 165–195.**
- 8 Kromě J. Fliege, která srovnávala části *Sermo ad clerum 1416* s vybranými autoritami citovanými v jiných Mikulášových pracích, provedl srovnání tohoto traktátu

laického kalicha a vyvrací především námitky proti duchovnímu přijímání. Nalezneme zde řadu citátů, které známe z jiných Mikulášových utrakvistických děl (kromě zmíněného *Sermo ad clerum de materia sanguinis* je to především *Apologie*), ale obsahové shody má i s Husovou kvestií *De sanguine Cristi sub specie vini*, s Jakoubkovými texty *Pius Iesus, Responsio*, či *Salvator noster*, i s texty Jesenicovými. Text lze bez problémů zařadit i do autorovy nepříliš známé biografie: po několika letech aktivní spolupráce s husitskou stranou Mikuláš z Drážďan někdy po roce 1415 opustil Prahu a je možné, že se přes Žatec vydal do Německa, kde později pravděpodobně zemřel.⁹ Zmínka v desavském rukopise *Sermo ad clerum 1416* je jediným svědectvím pro tuto domněnku, kterou s ohledem na absenci nadpisu v druhé dochované kopii nelze bez výhrad přijmout. Přestože však o závěru Mikulášova života jakožto kazatele v Žatci nelze mluvit s jistotou, přijetí jeho autorství *Sermo ad clerum 1416* nic nebrání.

Desavský sborník je datován do let 1416–1473;¹⁰ část koblenzského kodexu obsahující *Sermo ad clerum 1416* vznikla pravděpodobně v Čechách po roce 1414 a obsahuje mimo jiné další dvě Mikulášova díla, *Puncta* a *Apologii*.¹¹ Kromě nadpisu se obě kopie různí i v zakončení textu – koblenzský rukopis čte *Explicit tractatus de sangwine*, kdežto desavská kopie tento explicit postrádá, pokračuje ale na následujícím foliu (f. 29r–29v) výpisky ze starých misálů, které ovšem nemohly být součástí kázání, a proto zde nejsou vydány. Kolace obou rukopisů ukázala, že nebyly opsány ze stejné předlohy a že koblenzská kopie je nejen staršího data, ale přináší ve většině případů i lepší čtení. Při přípravě kritické edice byla proto použita jako základní text.¹² Znění rukopisu z Koblenze ovšem muselo být na několika místech emendováno: až na pár výjimek se jedná o krátké, většinou jednoslovné omise, které ruší smysl textu; dále o čtení, která s největší

s Mikulášovou *Expositio Super Pater noster* Romolo Cegna, viz *Nicolai Dresdensis Expositio*, s. 98–99.

⁹ Starší rekonstrukci Mikulášova života zachycuje S e d l á k , Jan: *Mikuláš z Drážďan*. Brno 1914, s. 1–7; nověji viz Š m a h e l , F: *Husitská revoluce 2*, s. 59–60. Nové poznatky k Mikulášově biografii viz *Nicolai Dresdensis Apologia. De conclusionibus doctorum in Constantia de materia sanguinis*. Vyd. P. Mutlová. Brno 2015, s. 9–26 (v tisku).

¹⁰ F l i e g e , J.: *Eine hussitische Sammelhandschrift*, s. 26; t á ž : *Die lateinischen Handschriften*, s. 51–52.

¹¹ O v e r g a u w , E.: *Mittelalterliche Handschriften 2*, s. 74–76.

¹² Přepis textu jsem původně pořídila v rámci dosud nepublikované doktorské práce *Radicals and Heretics. Rethinking the Dresden School in Prague*. Submitted to Central European University, Department of Medieval Studies. Budapest 2010, s. 164–180.

pravděpodobností vznikla následkem specifického grafického vyjádření písaře koblenzského rukopisu. To je navíc velmi silně ovlivněno německou (resp. bavorskou) výslovností, a v textu se tak objevuje řada ne zcela obvyklých tvarů.¹³ V případech, kdy to bylo nutné kvůli zamezení nejasností, jsou proto v aparátu zachycena i čtení desavské kopie, která by jinak jako pouhé grafické varianty uvedena nebyla. Na několika místech, kdy znění ani jednoho z dochovaných rukopisů nepřináší čtení smysluplné a zároveň je čtení správné doloženo v jiných Mikulášových textech, je text emendován podle originálního čtení citované autority (v případě, že u ní existuje spolehlivé vydání). Autority citované Mikulášem jsou pokud možno dohledány a určeny v aparátu. Biblické citáty jsou v textu vyznačeny kurzívou; u odkazů na *auctoritates* jsou rozlišeny přímé citace (vyznačené uvozovkami) a aluze (jejichž rozsah je vymezen v aparátu prvním a posledním slovem). Přepis vlastního textu vychází z pravidel pro transkripci latinských literárních rukopisných textů, vypracovaných Bohumilem Rybou.

¹³ Kromě ve středověku zcela obvyklých záměn *b/v* či ablativních *e/i* písař často zaměňoval řadu dalších hlásek, nejčastěji zřejmě *v/f*; opsal například *infidus* místo *invidus*, *iustus* místo *gustus*, *letanter* místo *latenter*, ale i *inflanti* místo *infanti*, *scenam* místo *cenam*, *contentus* místo *contemptus*, *dixero* místo *vixero* aj., což mění smysl textu. V některých případech se samozřejmě jedná o písařské chyby, ovšem s ohledem na výše řečené je jednotlivé případy těžké posoudit, a proto jsou čtení zaznamenána. Výslovnosti podléhající tvary jsou ovšem zaznamenány v hlavním textu, a čtenář tedy budíž ujištěn, že u tvarů *cornalibus* (tj. *carnalibus*), *demom* (tj. *demum*) se opravdu nejedná o překlepy.

Synopsis codicum:

K – cod. archiv. Confluentis, Best. 701 Nr. 198, f. 201^a–204^v^b

D – cod. archiv. Dessaviensis, Georg. Hs. 50, f. 25^v–29^r

Seznam citovaných autorit a jejich zkratk:

- ALBERT., *De sacr. euch.* = Albertus Magnus. *Liber De sacramento Eucharistiae*. In: *B. Alberti Magni Opera omnia*, vol. 38, p. 191–463. Ed. A. Borgnet. Parisiis: Apud Ludovicum Vivès, 1899.
- AMBROSIASSTR., *In Cor.* = *Ambrosiastri qui dicitur Commentarius in epistulas Paulinas*. Vol. 2. *In epistulas ad Corinthios*. Rec. Henricus Iosephus Vogels. CSEL, vol. 81/2. Wien: Hoelder-Pichler-Tempsky, 1968.
- PS. BERNARD., *Serm. excell. sacr.* = Pseudo-Bernardus Claraevallensis. *Sermo de excellentia s. sacramenti et dignitate sacerdotum*. Ed. J. P. Migne. Patrologiae cursus completus, series Latina, vol. 184, col. 981–992. Parisiis: J. P. Migne, 1854.
- Biblia sacra iuxta vulgatam versionem*. Rec. R. Weber. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 1983.
- PS. CHRYSOST., *In Matth.* = Pseudo-Chrysostomus. *Opus imperfectum in Matthaëum*. Ed. J. P. Migne. Patrologiae cursus completus, series Graeca, vol. 56. Parisiis: J. P. Migne, 1859.
- Corpus iuris canonici*. 3 vols. Ed. Aemilius Friedberg. Lipsiae: n.p., 1879–1881. Reprint, Graz: Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, 1959.
- Corpus iuris canonici in tres partes distinctum, glossis diversorum illustratum*. 3 vols. Lugduni: n.p., 1671.
- CYPRIAN., *Epist.* = *Sancti Cypriani episcopi Epistvlarium*. In: *Sancti Cypriani episcopi opera III/1–3*. Ed. G. F. Diercks. Corpus Christianorum, series Latina, vol. III B–D. Turnhout: Brepols, 1994–1999.
- CYPRIAN., *Laps.* = *Sancti Cypriani episcopi Opera. De lapsis*. In: *Sancti Cypriani episcopi opera I*, p. 217–242. Ed. M. Bévenot. Corpus Christianorum, series Latina, vol. III. Turnhout: Brepols, 1972.
- GREG. M., *In euang.* = Gregorius Magnus. *Homiliae in euangelia*. Ed. R. Étaix. CCSL, vol. 141. Turnhout: Brepols, 1999.
- GUILELMUS DE MONTE LAUDUNO. *Sacramentale*. Národní knihovna ČR Praha, V B 17, f. 224^r–297^r^a.
- IACOB. VOR., *Leg.* = Iacopo da Varazze. *Legenda Aurea*. Ed. Giovanni Paolo Maggioni. Millennio Medievale 6. Firenze: Sismel, Edizioni del Galluzzo, 1998.
- IOH. ANDREAE, *Novella* = *Ioannis Andraeae ... In sex libros Decretalium et in titulum De regulis iuris Nouella Commentaria*. Venetiis: Apud Franciscum Franciscium Senensem, 1581.
- NICOL. LIR. = *Bibliorum sacrorum cum glossa ordinaria iam ante quidem a Strabo Fulgensi collecta, nunc autem novis ... expositionibus locupletata ... et Postilla Nicolai Lyrani, additionibus Pauli Burgensis ad ipsum Lyrantum ac ad easdem Matthiae Toringi replicis*. 6 vols. Venetiis: Apud Iuntas, 1603.
- THOM. AQ., *Summa theol.* 3 = *S. Thomae de Aquino Summa theologiae*. Vol. 4. *Tertia pars*. Cura et studio Instituti studiorum medievalium Ottaviensis ad textum S. Pii pp. V. iussu confectum recognita. Ottawa: Collège Dominicain d'Ottawa, 1944.

| Sermo ad clerum factus per dominum Nicolaum, predicatorem *K 201ra D*
Theutunicorum in Zacz, in anno Domini M^oCCCCXVI *25v*

Nisi manducaveritis carnem Filii hominis et biberitis eius
5 *sangwinem, non habebitis vitam in vobis. Qui manducat meam*
carnem et bibit meum sangwinem, habet vitam eternam et ego
resuscitabo eum in novissimo die. Caro enim mea vere est cibus et
sangwis meus vere est potus. Qui manducat meam carnem et bibit
10 *meum sangwinem, in me manet et ego in illo. Et sequitur: Hec dixit*
in synagoga docens in Capharnaum, Iohannis VI. Sic celestis
studens, sanctus Paulus, secundum quod accepit a Domino, tradidit
omnibus Carintiis, prima Corindiorum XI dicens: Quocienscumque
manducabitis panem hunc et calicem Domini bibitis, mortem
Domini annunciabitis, donec veniat. Itaque quicumque
15 *manducaverit panem hunc et calicem biberit indigne, reus erit*
corporis et sangwinis Domini. Probet autem seipsum homo, et sic
de pane illo edat et de calice bibat. Qui manducat et bibit indigne,
iudicium sibi manducat et bibit.

Et dicit Salvator Iohannis, ubi supra: *Verba, que ego locutus*
20 *sum vobis, spiritus et vita sunt,* super quo loco dicit beatus
Augustinus et ponitur De consecracione, distincione II, *Prima:*
“Spiritualiter intelligite, que locutus sum. Non hoc corpus, quod
videtis, manducaturi estis et bibitori illum sangwinem, quem
effusuri sunt illi, qui me crucifigent. Vobis sacramentum aliquod
25 *conmendavi, | spiritualiter intellectum vivificabit vos, caro autem* *K 201rb*
quitquam non prodest.” Dicit Glosa ibidem: *“Carnalis intellectus:*
Carnalem intellectum vocat eorum intelligenciam, qui credunt
corpus Cristi per partes | dividi”, sed *“spiritus, id est spiritualis* *D 26r*
intellectus, est, qui iustificat, id est prodest ad salutem”, quasi

1/2 Sermo – MoCCCCXVI] *om. K* || 7 novissimo] *novissima K* ||
13 bibitis] *bibetis D* || 14 Itaque] *ita D* || 19 Salvator] *om. K* || 22 Non]
Nota *K*

4/9 Nisi – illo] Ioh. 6, 54–57 || 9/10 Hec – Capharnaum] Ioh. 6, 60 ||
11/12 secundum – Carintiis] *cfr. I Cor. 11, 23* || 12/18 Quocienscumque –
bibit] *I Cor. 11, 26–29* || 19/20 Verba – sunt] Ioh. 6, 64 ||
22/26 Spiritualiter – prodest] *De consecr. D. 2 c. 44 (Friedberg I, col.*
1330) || 26/28 Carnalis – dividi] *De consecr. D. 2 c. 44, glossa ad ‘caro*
autem’ (col. 1934) || 28/29 spiritus – salutem] *De consecr. D. 2 c. 44,*
glossa ad ‘spiritus’, ‘qui vivificat’ (col. 1934)

30 diceret: “Non in eadem specie vel grossicie et representacione, qua
me videtis et qua me pati videbitis, nam manducabitis carnem
meam et sangwinem meum bibitis, sed in sacramento”. Hec ibi. Et
concordat Ieronimus in epistola Ephesyorum et ponitur IIII
distinccione, *Dupliciter*.

35 Et Albertus, frater Ordinis Predicatorum, episcopus quondam
Ratisponensis, in Summa sua de corpore Domini nostri Iesu Cristi
dicit: “Nec de hoc Cristus reprehendit Iudeos carnaliter
intelligentes, quod corpus spiritu vivifico plenum et divinum
40 intelligerunt, sed pocius reprehendit eos, qui tale suum corpus
intelligere volebant, quod caro sua esset dentibus lasceranda et non
esset vivifica et divina et dentibus non lasceranda, sed sumenda, et
tamen integra et sana mansura. Et hoc est, quod dixit: Verba, que
locutus sum vobis, spiritus et vita sunt.” “Spiritus est, qui hiis
45 verbis ad vitam eternam vivificat; caro autem si sola dentibus
discerpatur, sicut vos cornalibus cogitacionibus pleni intelligentes,
non prodest quicquam.” Et | quia, secundum eundem, “invitati ad
hoc sacramentum sunt omnes fideles Cristi in sacramento cum
apostolis et discipulis communicantes, qui omnes aurea bibunt
50 pocula, quia omnis eorum refeccio in splendore deitatis
aministratur et cibi refeccionis eorum aliis et aliis vasis graciae
inferuntur, quia in corpore cibus et sangwine potus, in anima
pigwis redempcio, in spiritu vita, in deitate omnis graciae gustus
inferitur.”

K 201va

55 Ideo beatus Cyprianus martir in epistola XXIII ad Ceciliam
de sacramentis dominici calicis dicit: “Quidam episcopi vel
ignoranter vel simpliciter in calice dominico santificando et plebi
ministrando non hoc faciunt, quod Iesus Cristus Dominus et Deus

32 bibitis] bibetis D || 38 spiritu] suum D || 39 tale] taliter D || 42 dixit]
duxit D || 44 si sola] sola si D || 45 discerpatur] *em. sec. Albertum*,
discrepatur KD; cogitacionibus] desideriiis D || 46 quicquam] quicquam,
invitati sunt omnes fideles Cristi ad hoc sacramentum D || 47 Cristi]
Cristo D || 49 deitatis] divinitatis D || 51 et] in D || 52 pigwis] pingnus D
gustus] iustus K || 54 XXIII] 34 D

30/32 Non – sacramento] De consecr. D. 2 c. 44, glossa ad ‘hoc corpus’
(col. 1934) || 33/34 Ieronimus – Dupliciter] cfr. De consecr. D. 2 c. 49
(Friedberg I, col. 1332) || 37/43 Nec – sunt] ALBERT., *De sacr. euch.* 6, 2,
2 (p. 390) || 43/46 Spiritus – quicquam] ALBERT., *De sacr. euch.* 3, 2, 5
(p. 300) || 46/53 invitati – inferitur] ALBERT., *De sacr. euch.* 3, 1, 3 (p.
248) || 55/61 Quidam – revertatur] CYPRIAN., *Epist.* 63, 1 (p. 389–390)

noster, sacrificii huius autor et doctor fecit et docuit, religiosum
 pariter et necessarium duxi de hoc litteras facere, ut si quis adhuc in
 60 isto errore tenetur, veritatis luce perspecta ad radicem atque
 originem tradicionis dominice revertatur.” “Nam si sacerdotes Dei
 et Cristi sumus, non inuenio, quem magis sequi quam Cristum
 debeamus.” “Quare si in lumine Cristi ambulare volumus, a
 preceptis et monitis eius non recedamus.” “Et eadem, que Magister
 65 docuit et fecit, discipulos quoque decet observare et facere.”
 “Neque ipse Apostolus neque angelus de celo anuncciare potest
 aliter, preterquam quod Cristus docuit, similiter et apostoli eius
 anunciaverunt.” “Sed et alio in loco ponit | et dicit: Qui solverit
 unum ex mandatis istis minimis, et sic docuerit homines, minimus
 70 vocabitur in regno celorum. Quod si nec minima de mandatis
 dominicis licet solvere, quanto magis tam magna, tam grandia, tam
 ad ipsum dominice passionis et nostre redempcionis sacramentum
 pertinencia phas non est infringere, aut in aliud, quam quod
 divinitus institutum sit, humana tradicionem mutare?” Hec ille.

75 Unde Albertus, ubi supra, dicit: “Nec ista sunt egena elementa,
 de quibus dicit Paulus Gallatarum IIII, sed pocius sunt elementa, in
 quorum effectu Deus constituit salutem nostram, quia quamvis
 talibus corporalibus elementis salutem non allegaverit, tamen in
 illis elementis salus invenitur et perditur vita, quando non
 80 requiruntur, nisi articulus necessitatis et non contemptus religionis
 elementum sacramentale excludat.”

Et idem dicit: “Cum obicitur: Nec triticum nec vinum
 communiter invenitur, quia in terris aquilonaribus glaciale frigiditati

62 et] *om. K* || 65 decet] docet *D* || 68 solverit] solvit *K* || 70 Quod si] Quasi diceret sed *D* || 71 tam²] quam *D* || 73 phas] per hos *K* || 74 institutum sit] sic institutum *D* || 75 Unde] Quod sacramentum eukaristie de necessitate salutis (| *D* 26v) est cuilibet contrarium ecclesie sub specie panis et vini. Unde *D* || 76 Gallatarum] ad Gallatas *D* || 77 constituit] instituit *D* || 78 allegaverit] obligaverit *D*; tamen] cum *K* || 82 Et] Obieccio: Ubique non nascitur vinum aut triticum. Et *D*

61/63 Nam – debeamus] CYPRIAN., *Epist.* 63, 18 (p. 415) || 63/64 Quare – recedamus] *ibid.* (p. 416) || 64/65 Et – facere] CYPRIAN., *Epist.* 63, 10 (p. 402) || 66/68 Neque – anunciaverunt] CYPRIAN., *Epist.* 63, 11 (p. 403) || 68/74 Sed – mutare] CYPRIAN., *Epist.* 63, 14 (p. 410) || 75/81 Nec – excludat] ALBERT., *De sacr. euch.* 6, 2, 1 (p. 365) || 82/99 Cum – reputatur] *ibid.* (p. 367)

85 constrictis nec triticum nascitur neque vinum, et sic cum in terris
 illis diffusa sit ecclesia, videtur, quod illa pars ecclesie frequenter
 tanto privetur sacramento, quod valde inconueniens esse videtur, ex
 quo in eo consistit necessarium remedium contra peccatum ;
 dicendum, quod triticum et vinum aut ubique sunt, aut defacili et de
 propinquo ad usum | sacramenti aducuntur. Si autem alicubi non *K 202ra*
 90 inveniuntur nec aliquando et non contemptus religionis, sed
 articulus necessitatis hoc efficeret, dicimus cum Augustino, quod
 Cristus ideo sacramentis suis gratiam suam non alligavit, quod
 gratiam suam sacramentalem eciam sine sacramentis in habentibus
 fidem et devocionem ad sacramentum operetur. Et hoc vocatur
 95 spiritualis percepcio sacramenti et in hoc casu dicit Augustinus: Ut
 quid paras dentem et ventrem? Crede et manducasti. Sicut et ille, in
 quo baptismus non ex contemptu religionis, sed per articulum
 necessitatis excluditur, non amittit fructum baptismi, sed baptisatus
 baptismo flaminis in Spiritu sancto reputatur.” Hec ille.

100 Et concordat Thomas parte tercia Summe sue, questione
 LXXX, *De usu huius sacramenti*, articulo I, dicens, quod “plenius
 inducit sacramenti affectum ipsa sacramenti suscepco quam solum
 dissiderium.” Et eadem questione, articulo XI, dicit: “Spiritualis
 manducacio includit votum sive desiderium percipiendi hoc
 105 sacramentum, et ideo sine voto percipiendi hoc sacramentum non
 potest haberi salus. Frustra autem esset votum, nisi inpleretur,
 quando oportunitas adesset. Et ideo manifestum est, quod homo
 tenetur hoc sacramentum sumere non solum ex statuto ecclesie, sed
 eciam ex mandato Domini dicentis: Hoc facite in meam
 110 commemoracionem, et iterum: Nisi manducaveritis carnem Filii
 hominis et biberitis eius sanguinem, non habebitis vitam in vobis.”

84 neque] nec *D* || **88** aut¹] que *K* || **89** alicubi] alicui *K* || **91** efficeret] efficeret, quando sufficit spiritualiter manducare *D* || **92** Cristus ideo] ideo Deus *D*; suam] *om. D* || **94** hoc] hec *D* || **97** contemptu] conceptu *D* || **100** Et concordat] *om. K* || **102** affectum] effectum *D* || **107** quando] *om. D* adesset] adesset. Thomas: Illud sacramentum est sumendum non solum ex statuto ecclesie, sed eciam ex mandato Domini *D*

101/103 plenius – dissiderium] THOM. AQ., *Summa theol.* 3, 80, 1 (p. 2990b) || **103/111** Spiritualis – vobis] THOM. AQ., *Summa theol.* 3, 80, 11 (p. 3006b)

| Unde Cyprianus in epistola, ubi supra, inquit: “Sed frater karissime, id, quod constat Dominum fecisse, faciamus. Si quis autem de antecessoribus nostris vel ingnoranter vel simpliciter non hoc observavit et tenuit, autem quod nos Dominus facere exemplo et magisterio suo docuit, potest simplicitati eius de indulgentia Domini venia concedi. Nobis vero non potest ignosci, qui nunc a Domino moniti | et instructi sumus.” Hec ille. K 202rb
D 27r

Et sic secundum Albertum, ubi supra, cum “queritur, quid de terris, in quibus nullomodo vinum possit haberi, videtur, quod de hoc consultatio ad curiam haberi debeat; tamen propter intollerabile dampnum animarum, quod incurrit ex sacramenti defectu, videtur cum talibus dispensandum, ut corpus Cristi sine calice haberent et conficerent sacramentum”, quia “perditur vita, quando non requiruntur”, ut supra secundum eundem.

Et concordat Thomas, ubi supra, questione LXXIII, *De eukaristia*, articulo primo, inquiens: “Licet non in omnibus terris nascatur triticum et vinum, tamen defacili ad omnes terras deferri potest, quantum sufficit ad usum huius sacramenti.” Et ibi arguit sic: “Hoc sacramentum competit sanis et infirmis, sed vinum nocet quibusdam infirmis, ergo videtur, quod vinum non debeat esse materia huius sacramenti,” dicit, “quod vinum modica sumptum quantitate non potest egrotanti multum noceri.”

Et ideo secundum eum, ubi supra, questione LXXVI, *De modo, quo Christus existit in hoc sacramento*, articulo II: “Quamvis totus Christus sit sub utraque specie, non tamen | frustra, quia hoc est conveniens usui huius sacramenti, ut seorsum exhibeatur fidelibus corpus Cristi in cibum et sanguis in potum, quia corpus exhibetur pro salute corporis et sanguis pro salute anime.” Et idem, ubi supra, questione LXXIX, *De effectibus huius sacramenti*, articulo K 202va

112/118 ubi] ut D || **113** id] illud D || **115** observavit] observavit K; autem] om. D || **123** defectu] infectu K; corpus] em. sec. Albertum, corporis KD || **132** modica] in modica D || **134** eum] eundem D || **137** huius] huic D

112/118 Sed – sumus] CYPRIAN., *Epist.* 63, 17 (p. 413–414) || **119/124** queritur – sacramentum] ALBERT., *De sacr. euch.* 6, 4, 2 (p. 426) || **124/125** perditur – requiruntur] ALBERT., *De sacr. euch.* 6, 2, 1 (p. 365) || **127/133** Licet – noceri] THOM. AQ., *Summa theol.* 3, 74, 1 (p. 2929a, 2928b, 2929a–b) || **135/139** Quamvis – anime] THOM. AQ., *Summa theol.* 3, 76, 2 (p. 2951a)

VII, dicit, “quod sumpcio pertinet ad rationem sacramenti, sed ablacio pertinet ad rationem sacrificii. Et ideo ex hoc, quod aliquis sumit corpus Cristi, vel eciam plures, non accrescit aliis aliquod iuumentum. Sic ergo hoc sacramentum sumentibus prodest per modum sacramenti et per modum sacrificii, quia pro omnibus sumentibus offertur; sed aliis, qui non sumunt, prodest per modum sacrificii.” Et sequitur secundum eundem, “quod sicut passio Cristi prodest quidem omnibus ad remissionem culpe et adeptionem gracie et glorie, sed affectum non habet nisi in illis, qui passioni Cristi coniunguntur per fidem et karitatem; ita eciam hoc sacramentum, quod est memoriale dominice passionis, non habet effectum nisi in illis, qui coniunguntur huic sacramento per fidem et karitatem.” Hec ille.

Et secundum Cyprianum, epistula XIII ad Tybaritanos: “Scire debetis, pro certo credere ac tenere pressure diem super capud esse cepisse et ocasum seculi atque Anticristi tempora apropinquasse, ut parati omnes ad prelium stemus nec quicquam nisi gloriam eterne vite et coronam confessionis dominice cogitemus, nec putemus talia esse, que veniunt, qualia fuerunt illa, | que transierunt. Gravior nunc et verocior pungna imminet, ad quam fide incorrupta et virtute robusta parare se debeant milites Cristi, considerantes idcirco se cottidie calicem sangwinis Cristi bibere, ut possint et ipsi proprium sangwinem fundere. Hoc est enim velle cum Cristo invenire, sed quod Cristus exemplificavit et docuit et fecit imitari secundum Iohannem apostolum dicentem: Qui dicit se in Cristo manere, | debet quomodo ipse ambulavit et ipse ambulare.”

Et idem, epistola XXXIII ad Cecilium, *De lapsis*, inquit: “Ac vero nunc non infirmis, sed fortibus pax necessaria est, nec morientibus, sed viventibus communicacio a nobis danda est, ut quos excitamus et ortamur ad prelium, non inermes et nudos

141 VII] II° D || **149** affectum] effectum D || **157** ad] om. K || **157/158** eterne vite] vite eterne D || **162** proprium] propter Cristum D || **164** quod] id quod D; exemplificavit] om. D || **167** XXXIII] XXXVII D || **170** excitamus] excitemus D

141/147 quod – sacrificii] THOM. AQ., *Summa theol.* 3, 79, 7 (p. 2988a, 2987b) || **147/153** quod – karitatem] *ibid.* (p. 2987b) || **154/166** Scire – ambulare] CYPRIAN., *Epist.* 58, 1 (p. 320–321) || **167/176** Ac – admittimus] CYPRIAN., *Epist.* 57, 2 (p. 303)

relinquamus, sed proteccione Cristi sangwinis et corporis
 uniamur. Nam quomodo docemus aut provocamus eos in
 confessione sangwinem suum fundere, si eis militaturis Cristi
 sangwinem denegamus? Aut quomodo ad martirii poculum
 175 ydoneos facimus, si non eos prius ad bibendum in ecclesia Domini
 poculum iure comunicacionis admittimus?” “Obesse autem mali
 bonis non debent, sed magis mali a bonis adiuvari. Nec ideo
 martirium factoris pax neganda est, quia sunt quidam negaturi, cum
 propter hoc pax | danda sit omnibus militaturis, ne per ignoranciam K 203ra
 180 nostram ille incipiat preteriri, qui habet in prelio coronari.” “Quid
 tamen bonus miles, qui sua derelinquit et contempta domo et
 parentibus aut liberis sequi Dominum suum maluit, sine pace et
 sine comunicacione decedit? Nonne nobis vel negligencia segnis
 vel duricia crudelis ascribetur in die iudicii, quod pastores nobis
 185 creditas et commissas oves nec curare in pace nec in acie
 voluerimus armare? Quia ydoneus esse non potest ad martirium,
 qui ab ecclesia non armatur ad prelium.”

Et secundum eundem in dicta epistola XXXIII: “Sic incipit et
 passionibus Cristi fraternitas in persecucionibus retardari, dum in
 190 oblacionibus discit de sangwine eius et cruore confundi. Quomodo
 autem possumus propter Cristum sangwinem fundere, qui
 sangwinem Cristi erubescimus bibere?” “Qui tunc demom potest
 letificare in ecclesia bibentem turbam, si quod bibitur, dominicam
 teneat veritatem.”

195 “Redeat igitur in cor nostrum non ambulasse nos in viis
 Domini et abiectis legem Dei, precepta eius et monita salutaria
 numquam voluisse servare,” secundum eundem, epistola III, *De
 lapsis*. “Nam in primitiva ecclesia sic dabatur fidelibus sub duplici

171 Cristi sangwinis] sanguinis Cristi *D* || 172 docemus] dicemus *K*; aut] ut *D* || 176 comunicacionis] presentacionis *K* || 179 pax – sit] danda sit pax *D*; danda sit] *bis K* || 180 qui] quoniam *K* || 181 tamen] autem *D*; sua] omnia sua bona *D*

176/180 Obesse – coronari] CYPRIAN., *Epist.* 57, 3 (p. 305) ||
 180/187 Quid – prelium] CYPRIAN., *Epist.* 57, 4 (p. 306–307, 305) ||
 188/192 Sic – bibere] CYPRIAN., *Epist.* 63, 15 (p. 411–412) ||
 192/194 Qui – veritatem] CYPRIAN., *Epist.* 63, 11 (p. 405) ||
 195/197 Redeat – servare] CYPRIAN., *Laps.* 21 (p. 233) || 198/199 Nam – specie!] NICOL. LIR., *I Cor.* 11, 28 ad ‘et sic de pane illo edat’ (col. 297)

specie”, “in utraque enim specie communicabant antiquitus fideles”,
 200 ut | dicit Lira Proverbiorum IX super illo *Et bibite vinum, quod miscui vobis*, et sic Paulus tradidit omnibus Corinthiis, secundum quod a Domino dicit se accepisse, quia docens in sinagoga in Capharnaum dixit non tantum discipulis, sed turbis: *Nisi manducaveritis carnem Filii hominis et biberitis* etc., ut supra.

205 Sic legimus de sancto Donato, quod “cum quadam die missa celebrata populus communicaret et dyaconus communicatis Cristi sangwinem propinaret, subito paganorum impulsu dyaconus cecidit et calicem sanctum fregit.” Et idem dixit Cyprianus, epistola III, de quadam puella infanti propter timorem a parentibus relicta apud ydolatras, | qui ei panem mero mixtum ydolo oblatum tradiderunt, *D 28r*

210 quam recipiens postea mater secum detulit ad ecclesiam ipso Cypriano presente et sacrificante. “Sollemnibus vero adimpletis dyaconus ferre calicem cepit et accipientibus ceteris eius puelle locus advenit, faciem suam parvula instinctu divine maiestatis <avertere>, os labiis eius obdurantibus premere calicem quem recusare perstitit, tum dyaconus et reluctandi de sacramento calicis infudit. Tunc sequitur singultus et fomitus in corpore atque ore violato eucaristia permanere non potuit, sanctificatus in Domini sangwine potus de pollutis visceribus erupit. Et cum alius et ipse maculatus sacrificio a sacerdote celebrato partem cum ceteris | *K 203va*
 215 ausus est latenter accipere, sanctum Domini edere et contractare non potuit et cinerem ferre se apertis manibus invenit.”

Unde dicit Augustinus XXIII, questione V, *De occidendis*:
 225 “Absit, ut ea, que propter bonum aut licitum facimus aut habemus, si quid per hec preter nostram voluntatem cuiquam male acciderit, nobis inputetur. Alioquin nec ferramenta domestica aut agrescia

202 quia] qui *D* || 209 infanti] inflanti *K* || 210 oblatum] oblata *D* || 213 ferre calicem] calicem ferre *D* || 214 advenit] advenitur *K* || 215 avertere] *add. sec. Cyprianum, om. KD*; eius] eis *K*; obdurantibus] obdominantibus *K* || 216 tum] tamen *D* || 221 latenter] letanter *K*; Domini] Deum *D* || 222 se] sepe *K* || 223 dicit Augustinus] Augustinus dicit *D*; De] *om. D* || 224 aut¹] ac *D*

199 in – fideles] NICOL. LIR., *Prou.* 9, 5 ad ‘Et bibite vinum’ (col. 1641) || 200/201 Et – vobis] *Prou.* 9, 5 || 201/202 Paulus – accepisse] cfr. I Cor. 11, 23 || 203/204 Nisi – biberitis] Ioh. 6, 54 || 205/208 cum – fregit] IACOB. VOR., *Leg.* 111 (p. 748) || 212/222 Sollemnibus – invenit] CYPRIAN., *Laps.* 25–26 (p. 235–236) || 224/232 Absit – irrogari] C. 23 q. 5 c. 8 (Friedberg I, col. 932–933)

sunt habenda, ne quis ex eis vel se vel alterum interrimat, nec arbores plantande, ne quis ex eis se inde suspendat, nec fenestra facienda, ne per hanc se quisquam precipitet. Aut ideo non deberent
 230 cristianorum boves habere cornua aut equus ungulas aut dentes canes et quidquam plura commemorem? Quid est in usu hominum, unde non possit perniciēs irrogari?” Hec ille. Et sic non obstat, quod allegatur ab aliquibus in contrarium periculum effusionis.

Unde dicit Iohannes Andree cum Hostiensi, Extra, Qui filii
 235 sunt legitimi, *Per venerabilem* super § *Paulus*: “Non recurrimus ad fabulas, exempla vel mendicata suffragia, nec ad <ius> positivum, quod ponitur et deponitur, in quo est sepe pro ratione voluntas, sed ad ius divinum et inpermutabile.” Ideo Crisostomus dicit super Mattheum: “Omnis doctor servus est legis, quia neque supra legem
 240 addere potest neque deponere aliquid secundum proprium intellectum, sed hoc tantummodo predicat, quod habetur in lege. Nec enim potest mens | humana detractare, quod sapiencia dictat. Sic enim aiit Salimon: Ne addas ad verba Dei neque detrahas inde; qui autem hoc ausus est facere, se sapienciozem putat esse quam
 245 Deum et incipit falsus esse testis.”

K 203vb

Unde dicit Cyprianus in epistola XXXIII, “quod Cristus debeat solus audiri, pater eciam de celo contestatur dicens: Hic est Filius meus dilectissimus, in quo bene consensi, ipsum audite. Quare si solus Cristus audiendus est, non debemus attendere, quid
 250 alius ante nos faciendum putaverit, sed quid qui ante omnes est Cristus prior fecerit, neque enim hominis consuetudinem sequi oportet, sed Dei veritatem etc.”

Unde Augustinus VIII distincione, *Qui contempta*, dicit: “Qui contempta veritate presumit consuetudinem sequi, aut circa
 255 fratres infidus est et malignus, quibus veritas revelatur, aut circa

230 cornua] cornuta D || 231 et] aut D; commemorem] commemorarem D || 236 ius] *add. sec. Ioh. Andree, om. KD* || 238 Crisostomus dicit] dicit Crisostomus D || 240 neque deponere] aliquid de suo sensu neque subtrahere D || 243 inde] ab inde D || 244 ausus est] est ausus D || 247 debeat solus] solus debeat D || 248 consensi] sensi D || 254 veritate] veritati K

235/238 Non – inpermutabile] IOH. ANDREAE, *Novella ad X* 4.17.13 (f. 59r^o) || 239/245 Omnis – testis] PS. CHRYSOST., *In Matth.* 20 (col. 747) || 246/252 quod – etc] CYPRIAN., *Epist.* 63, 14 (p. 409–410) || 254/263 Qui – excludit] D. 8 c. 6 (Friedberg I, col. 14–15)

Deum ingratus est, inspiracione cuius ecclesia eius instruitur. Nam Dominus in ewangelio: ‘Ego sum’, inquit, ‘veritas’, non dixit: ‘Ego sum conswetudo.’ | Itaque veritate manifestata cedat conswetudo veritati. Revelacione ergo facta cedat conswetudo veritati, quia et Petrus, qui circumcidebat, cessit Paulo veritatem predicanti. Igitur cum Cristus veritas sit, magis veritatem quam conswetudinem sequi debemus, quia conswetudinem ratio et veritas semper excludit.” Hec ille. D 28v

Ideo Albertus, ubi supra, inquit: “Quia ex omnibus ewangelistis | accipitur, quod Cristus sub una specie panis corpus suum tradidit et sub altera specie vini tradidit sangwinem et sic servandum instituit, et cum Cristi accio nostra sit instructio, pro certo hec duo nobis observanda esse precepit.” Concordat Bernardus in sermone sua ad Petrum de corpore Cristi – dicit, quod “Cristus discipulis suis huius sacramenti formam scripsit, efficaciam explicuit, idem fieri precepit.” “Et ideo sub una specie corpus et sub altera tradimus sangwinem. Huius autem facti Cristi et ecclesie hec est causa, quia quamvis effectus et operationes accidentales multi valde sint in sacramentis, tamen unus effectus est substancialis in omnibus sacramentis, per quem sacramenta abinvicem distingwuntur. In sacramento ergo cibi spiritualis debet attendi aliqua operacio substancialis, per quam ab aliis dividitur sacramentis. Et tamen in baptismo detur esse substancialis spirituale per generacionem spiritualem, sicut dicit Dyonisius, in sacramento confirmacionis detur incrementum per confirmacionem et confortacionem virtutis, ita consequenter ad idem esse conservandum et restaurandum et augendum datur in eucaristia edulium spirituale. Edulium autem spirituale non habet fieri nisi sub elemento visibili, sicut et cetera sacramenta, quia sacramentum ecclesie nichil in gracia | causat, quod ex similitudine non K 204ra

259 Revelacione – veritati²] *om. D* || **260** cessit] cessat *K* || **264** ubi – inquit] inquit ubi supra *D* || **269** sua] *om. D* || **271** explicuit] explicavit *D* || **274** multi] *em. sec. Albertum*, multa *KD* || **278** sacramentis] sacramentum *K* || **279** in] et in *D* || **282** conservandum] servandum *D* || **285** causat] esse *K*

264/268 Quia – precepit] ALBERT., *De sacr. euch.* 3, 2, 5 (p. 298) || **270/271** Cristus – precepit] PS. BERNARD., *Serm. excell. sacr.* 4 (col. 983D) || **271/295** Et – nutrimenti] ALBERT., *De sacr. euch.* 3, 2, 5 (p. 298)

significat. Signare autem non habet nisi ex elemento visibili et corporali. Cum ergo alimentum ad nature perfectionem non possit perfecte significari nisi in edulio cibi et potus, oportet, quod elementum cibi et potus sit in sacramento. Nutrimentum enim
 290 spirituale non perficitur sine potus significacione, sicut et nutrimentum corporale non perficitur sine potu, et sicut post nutrimentum corporale sumitur potus ad perfectionem nutrimenti, ita in nutrimento spirituali datus est potus spiritualis ad perfectionem nutrimenti spiritualis, qui a nutrimento habet divisam
 295 operacionem in satisfaccione sitis et lacione nutrimenti.” Hec et alia pulchra de ista materia per eundem.

Gwillhelmus de Monte Lauduno in Sacramentali suo dicit, quod “recipiendo corpus totam veritatem accipit, non totum sacramentum, ideo in multis locis comunicatur sub pane et vino,
 300 id est cum toto sacramento.” Gregorius et ponitur De consecracione, distincione II, *Quis*: “Quippe corpus sumitur, eius caro in salutem partitur populi, eius sangwis non iam in manus infidelium, sed in ora fidelium funditur.”

Idem in Omelia Paschali et concordat De consecracione, distincione II, in dicto capitulo *Quid sit*: “Pensandum nobis est, quid de pascha lex | loquitur, ut indagemus subtilius, an de Cristo
 305 dicta videantur. Moyses quippe ait: Sument quoque de sangwine agni ac ponent supra utrumque postem et subliminaribus domorum, | in quibus conmedent illum. Quisnam sit sanguis agni, non iam
 310 audiendo, sed bibendo didicistis. Qui sangwis super utrumque postem accipitur, quando non solum ore corporis, sed eciam cordis hauritur. In utroque enim poste agni sangwis ponitur, quando sacramentum passionis illius cum ore ad redempcionem sumitur, ad imitacionem quoque cum intenta mente cogitatur. Nam qui sic
 K 204va
 D 29r

286 Signare] Significare D; nisi] nec K || 287 possit] posset D || 289 elementum] alimentum K || 292 sumitur] sumatur K || 299 sub] cum D || 301 Quis] Quit sit D; Quippe] Eius quippe D || 307 Sument] Sumunt K || 308 ponent] ponunt K; supra] super D || 309 non iam] iam non D

298/300 recipiendo – sacramento] GUILHELMUS DE MONTE LAUDUNO, *Sacramentale* (f. 258v^a) || 301/303 Quippe – funditur] De consecr. D. 2 c. 73 (Friedberg I, col. 1343) || 305/316 Pensandum – posuit] GREG. M., *In euang.* 22, 7 (p. 186); cfr. De consecr. D. 2 c. 73 (Friedberg I, col. 1343–1344)

315 sangwinem redemptoris nostri accipit, ut ymitari passionem illius
necdum velid, in uno poste sangwinem posuit.”

Augustinus, De consecratione, distincione II: “Dum frangitur
hostia, dum sangwis de calice in ora fidelium funditur, quid aliud
quam dominici corporis in cruce ymolacio eiusque sangwinis de
320 latere effusio designatur?” Ambrosius, De consecratione,
distincione II: “Si, quocienscumque effunditur sangwis Christi, in
remissionem peccatorum effunditur, debeo merito semper accipere,
qui semper pecco, medicinam sangwinis.” “Testamentum ergo
sangwine constitutum est, quia beneficii divini sangwis testis est.
325 Unde ad tuicionem corporis et anime percipimus, | quia caro Christi *K 204vb*
pro salute corporis, sangwis vero pro anima nostra sumitur et
effusus est etc. etc.” Explicit tractatus de sangwine.

318 ora fidelium] ore *K* || **322** remissionem] redempcionem *K* || **327** etc
etc] Hec ille etc. *D*; Explicit – sangwine] *om. D*

317/320 Dum – designatur] De consecr. D. 2 c. 38 (Friedberg I, col.
1327) || **321/323** Si – sangwinis] De consecr. D. 2 c. 14 (Friedberg I, col.
1319) || **323/327** Testamentum – etc²] *AMBROSIASSTR., In Cor. I 11, 26* (p.
127–128)

**DER *SERMO AD CLERUM 1416* DES NIKOLAUS VON DRESDEN
(KRITISCHE EDITION)**

Der Aufsatz bringt die kritische Edition der Schrift des Nikolaus von Dresden, die als *Sermo ad clerum factus per dominum Nicolaum, predicatorem Theutunicorum in Zacz, in anno Domini M^oCCCCXVI* benannt ist. Es handelt sich offensichtlich um das chronologisch letzte Werk mit eucharistischer Thematik aus der Feder dieses aktiven hussitischen Verfassers, der sich in mehreren seiner Texte den mit der Notwendigkeit des Laienkelches verbundenen Fragen widmete. Die Predigt wurde wahrscheinlich 1416 in Saaz [Žatec] gehalten, wie die Überschrift einer der beiden überlieferten handschriftlichen Kopien sagt. Die Einleitung zur Edition behandelt kurz einige Unklarheiten, die im Zusammenhang mit diesem Werk in der Fachliteratur tradiert werden. Es werden die beiden erhaltenen Textzeugen sowie die in der kritischen Edition des Werkes angewandten Prinzipien vorgestellt.